

ОСНОВНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ У МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТАХ ТА НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Стаття присвячена дослідженню визначенню кола основних екологічних проблем та шляхів їх подолання у міжнародних документах, їх положення порівнюються з положеннями українського законодавства. Висловлені пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України у цій сфері.

В продовж останнього півстоліття стало традиційним кожні десять років приймати на міжнародному рівні документи, що визначають коло основних проблем навколишнього середовища та інструментів для їх вирішення. Цікавим з наукової точки зору є простеження основних екологічних проблем та шляхів їх подолання у міжнародних документах, а також порівняти їх з положеннями національного законодавства.

Проблеми, що виникли у навколишньому середовищі зумовили необхідність прийняття таких міжнародних документів, як Стокгольмська Декларація з навколишнього середовища 1972 року (далі – Стокгольмська декларація) [1], Всесвітня Хартія природи 1982 року [2], Ріо-де-Жанейрська декларація з навколишнього середовища і розвитку 1992 року (далі – Декларація Ріо) [3], Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку 2002 року (далі – Йоганнесбурзька декларація) [4] та Ріо-де-Жанейрська декларація «Майбутнє, якого ми прагнемо» 2012 року (далі – Декларація Ріо +20) [5].

У Стокгольмській декларації серед таких проблем названі: небезпечні рівні забруднення води, повітря, землі і живих організмів; серйозні і небажані порушення екологічного балансу біосфери; руйнування і виснаження невідновлюваних природних ресурсів і суттєві вади у фізичному, розумовому і громадському стані людини. Відзначається, що мільйони людей продовжують жити в умовах, далеко відстаючих від мінімально необхідних для гідного людського існування, відчувають брак у їжі і одязі, житлі та освіті, медичному та санітарно-гігієнічному обслуговуванні. Крім того, згадується про негативність наслідків застосування ядерної та інших видів зброї масового знищення.

Всесвітня Хартія природи відзначає, такі проблеми, як деградація природних систем в результаті надмірного споживання природних ресурсів і зловживання ними, скид забруднюючих речовин в природні системи, особливо радіоактивних або токсичних відходів.

У Декларація Ріо йдеться про такі проблеми, як забруднення навколишнього середовища, порушення цілісності екосистеми Землі, нежиттєздатність існуючих моделей виробництва та споживання, бідність.

В Йоганнесбурзькій декларації на жаль, констатується, що глобальному навколишньому середовищу продовжує завдаватися шкода, триває втрата біологічного різноманіття і виснаження рибних запасів, опустелювання, зміни клімату, стихійні лиха, країни, що розвиваються стають все більш уразливими, а забруднення повітря, води і морського середовища продовжує позбавляти мільйони людей гідного життя.

У декларації перераховуються такі проблеми, як деградація навколишнього середовища та нестійкий розвиток, неможливість задоволення потреби у чистій воді, санітарії, адекватному житті, охорони здоров'я, продовольчої безпеки та охорони біологічного різноманіття, хронічний голод, недоїдання, іноземна окупація, збройні конфлікти, проблеми, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, організована злочинність, корупція, стихійні лиха, незаконний обіг зброї, торгівля людьми, тероризм, нетерпимість і підбурювання до расової, етнічної, релігійної та іншої ненависті, ксенофобія, а також ендемічні, заразні та хронічні захворювання, включаючи ВІЛ/СНІД, малярію і туберкульоз.

У Декларації Ріо +20 вказується, що викорінення бідності і голоду є найбільшим глобальним завданням сучасності. Серед проблем у навколишньому середовищі вказуються такі: подолання наслідків численних криз, проблема безпеки людини, зростання чисельності населення у світі, високі темпи урбанізації, високі рівні безробіття та неповної зайнятості, зміни клімату. Крім вищевказаних відзначаються проблеми забезпечення продовольчої безпеки та харчування, практика субсидування і торгівля екологічними товарами і послугами, що викликає перекоси у торгівлі, нестійке ведення сільського господарства, неекологічність транспорту, небезпечність середовища населених пунктів, відсутність гідної роботи та соціального захисту для всіх, недоступність водопостачання та санітарії, сучасних послуг у сфері екологічно стійкого енергопостачання, інфекційні та неінфекційні захворювання.

Йдеться також про такі проблеми, як повені, посухи та нестача води, забруднення води та зниження її якості, нераціональне

використання Світового океану і його ресурсів, забруднення морсько-го середовища, підвищення рівня моря і берегова ерозія, закислення і внесення добрив до Світового океану, загроза виходить від інвазивних видів-вселенців, незаконний, нерегульований рибний промисел, уразливість коралових рифів і мангрових заростей, зростання обсягу викидів парникових газів, знелісення і деградація лісів, втрата біологічного різноманіття і деградація екосистем, опустелювання, деградація земель і посуха, танення льодовиків, забруднення хімічними речовинами і відходами, зменшення запасів корисних копалин.

На теренах незалежної України на загальнодержавному рівні перелік основних проблем навколишнього середовища було сформульовано у постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5 березня 1998 року [6] (далі – Напрямки 1998 року). Символічно, що також приблизно через десять років з цих питань було прийнято новий нормативно-правовий акт – Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року [7] (далі – Стратегія 2010 року). Програмні документи містять дані щодо стану атмосферного повітря, вод, земель, лісів, надр, біорізноманіття. Стратегія 2010 року додатково приділяє увагу біобезпеці, надзвичайним ситуаціям, питанням забезпечення екологічно збалансованого природокористування, інтеграції екологічної політики та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління. Той факт, що Напрямки 1998 року було затверджено постановою Верховної Ради України, а Стратегію 2010 року – Законом України, дозволяє зробити висновок про підвищення впродовж десятирічного терміну значення екологічної політики для держави.

Стратегія 2010 року досить узагальнено визначає проблеми, що виникли у навколишньому середовищі в Україні. Вона перелічує наступні проблеми: забруднення атмосферного повітря; нераціональне водокористування; зменшення кількості водних ресурсів; деградація земель, серед яких найбільш масштабними є ерозія, забруднення, підтоплення; зменшення родючості ґрунтів; дефіцит лісових ресурсів; виснаження запасів ресурсів надр; значні зміни геологічного середовища; високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру; неналежне поводження з відходами та небезпечними хімічними речовинами; неналежне забезпечення біобезпеки; скорочення біологічного та ландшафтного різноманіття.

Слід зазначити, що в Україні, на жаль, безпідставно не були піддані детальному аналізу та не було приділено належної уваги вирішенню таких визнаних глобальних проблем у навколишньому середовищі як зміни клімату та небезпечність середовища населених пунктів, взагалі не було приділено уваги таким соціальним і економічним проблемам, без розв'язання яких не можна забезпечити сталий екологічний розвиток, як забезпечення необхідних умов для гідного існування людини, бідність, високі рівні безробіття та неповної зайнятості, відсутність соціального захисту для всіх, недоступність сучасних послуг у сфері екологічно стійкого енергопостачання, інфекційні та неінфекційні захворювання, організована злочинність, корупція, торгівля людьми, тероризм тощо.

Аналізовані міжнародні документи не тільки перераховують існуючі у навколишньому середовищі проблеми, але й вказують на механізми, використання яких повинно привести до їх розв'язання. У Стокгольмській декларації наголошується, що проблеми можуть бути найкращим чином усунені шляхом прискорення розвитку, за рахунок надання суттєвої фінансової та технічної допомоги країнам, що розвиваються. Відзначається, що раціональне планування є важливим засобом врегулювання будь-якої невідповідності між потребами розвитку і потребами охорони і поліпшення навколишнього середовища. Важливо, щоб засоби масової інформації поширювали знання, що стосуються необхідності охорони і поліпшення навколишнього середовища.

Весвітня Хартія природи відзначає, що при прийнятті рішень необхідно усвідомлювати, що потреби кожної людини можна задовольнити, лише забезпечивши відповідне функціонування природних систем. При плануванні і здійсненні діяльності в галузі соціально-економічного розвитку слід належним чином враховувати, що охорона природи є складовим елементом цієї діяльності. Природні ресурси повинні використовуватися в міру. Слід утримуватися від всякого скидання забруднюючих речовин в природні системи. При складанні будь-якого плану в якості одного з основних його елементів необхідно розробляти стратегію охорони природи, складати атласи екосистем і визначати вплив планованої політики та діяльності на природу. Знання про природу слід широко розповсюджувати усіма можливими засобами.

Декларація Ріо основним інструментом вирішення проблем навколишнього середовища бачить реалізацію принципу сталого розвитку. Держави повинні застосовувати ефективні законодавчі акти у галузі навколишнього середовища, а також широко застосовувати принцип

прийняття запобіжних заходів. Забруднювач повинен нести витрати, пов'язані з забрудненням. Відносно пропонувані видів діяльності, які, ймовірно, нададуть значний негативний вплив на навколишнє середовище і які повинні затверджуватися рішенням компетентного національного органу в якості національного інструменту, повинна здійснюватися оцінка екологічних наслідків.

В Йоганнесбурзькій декларації йдеться про необхідність посилення та зміцнення основ стійкого розвитку, колективного партнерства, взаємодії з метою отримання доступу до необхідних фінансових ресурсів, благам, що витікають з відкриття ринків, зміцнення потенціалу, використання сучасної технології. Говориться про необхідність розвитку людського потенціалу, освіти і підготовки кадрів, широкої участі у розробці політики, у прийнятті та здійсненні рішень на всіх рівнях.

У Декларації Ріо +20 основним інструментом вирішення проблем навколишнього середовища також визначається реалізація принципу сталого розвитку, але, при цьому, вказуються додаткові засоби, що мають на меті вирішення екологічних проблем. Зокрема, мова йде про «зелену» економіку, ліквідацію бідності, про інтеграцію соціального, економічного та екологічного компонентів у всі напрямки оперативної діяльності програм, фондів та спеціалізованих установ системи Організації Об'єднаних Націй. Передбачається необхідність впровадження концепції «життя в гармонії з природою». Слід звернути увагу на те, що в цьому документі більша його частина присвячена саме питанням рамкової програми дій і наступним заходам. У цій частині документа перераховуються такі засоби, як передача технологій країнам, що розвиваються; зміцнення соціального захисту для всіх людей; поживлення сільського господарства; розвиток еко-туризму; підтримання природних екологічних процесів; ефективне управління землекористуванням і водними ресурсами; протидія привнесенню інвазивних видів-вселенців; викорінення незаконного рибного промислу; впровадження практики невиснажливого використання біорізноманіття; припинення незаконної торгівлі дикими тваринами і рослинами; пом'якшення наслідків опустелювання; обмін інформацією про клімат і даними систем раннього попередження, що стосуються опустелювання; підвищення енергоефективності; екологізація транспорту; створення пішохідної та велосипедної інфраструктур; ефективне управління видобутком корисних копалин; ліквідація поширених інфекційних і неінфекційних захворювань; забезпечення фізичного, психічного і соціального благополуччя населення; забезпечення загального охоплення послугами системи

охорони здоров'я; підвищення доступності ліків; зниження рівня забруднення; підвищення якості життя у населених пунктах; створення екологічних робочих місць; підтримка малих і середніх підприємств; ресурсоощадне споживання і виробництво; вироблення безпечних замінників небезпечних хімічних речовин; розширення відповідальності виробників; екологічно стійке видалення відходів на основі застосування принципу «скорочення, повторне використання та утилізація»; якісна освіта; розширення систем поширення знань; розширення доступу до інформації, технічних знань та «ноу-хау»; раціональна організація життєдіяльності в студентських містечках; включення сталого розвитку в якості наскрізної теми до навчальних програм з інших дисциплін; створення ефективної нормативно-правової бази, стратегії і практики; блага управління та верховенство права на національному та міжнародному рівнях; проведення наукових досліджень, моніторинг; створення систем раннього попередження; надання міжнародної допомоги; міжнародне співробітництво; забезпечення доступу до кредитів і інших фінансових послуг, ринків; збільшення обсягу державних і приватних інвестицій; створення Зеленого кліматичного фонду; збільшення обсягів надходить з усіх джерел фінансової допомоги для забезпечення стійкого розвитку всіх країн.

В Україні у Стратегії 2010 року посилення ролі екологічного управління в системі державного управління України з метою досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку, проголошується першим принципом національної екологічної політики. Національна екологічна політика спрямована на досягнення таких стратегічних цілей: підвищення рівня суспільної екологічної свідомості, поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки, досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління, припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі, забезпечення екологічно збалансованого природокористування, удосконалення регіональної екологічної політики.

Стратегія 2010 року передбачає досить широкий перелік інструментів реалізації національної екологічної політики, серед них: міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін; оцінка впливу стратегій, програм, планів на стан навколишнього природного середовища; удосконалення дозвільної системи у сфері охорони навколишнього природного середовища; екологічна експертиза та

оцінка впливу об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища; екологічний аудит, системи екологічного управління, екологічне маркування; екологічне страхування; технічне регулювання, стандартизація та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки; законодавство у сфері охорони навколишнього природного середовища; освіта та наукове забезпечення формування і реалізації національної екологічної політики; економічні та фінансові механізми; моніторинг стану довкілля та контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки; міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Отже, впровадження принципу сталого розвитку є основним інструментом боротьби з проблемами у навколишньому середовищі на міжнародному рівні, що відображений і у національному законодавстві України. Однак, практика показує, що, нажаль, за тридцять років з часу його закріплення в Декларації Ріо та прийняття державами зобов'язань щодо його впровадження ми не можемо говорити про його ефективне застосування на всіх рівнях. Крім того, в Україні необхідним є здійснення додаткового аналізу проблем економічної та соціальної складових сталого розвитку та визначення заходів боротьби з ними в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України.

Бібліографічний список:

1. Стокгольмская Декларация по окружающей среде от 16 июня 1972 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml.
2. Всемирная Хартия природы от 28 октября 1982 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/charter_for_nature.shtml.
3. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию от 14 июня 1992 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml.
4. Иоханнесбургская декларация по устойчивому развитию от 4 сентября 2002 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml.
5. Рио-де-Жанейрская декларация «Будущее, которого мы хотим» от 22 июня 2012 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://rio20.un.org/sites/rio20.un.org/files/a-conf.216-l-1_russian.pdf.pdf.

6. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38-39. – Ст. 248.
7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011 – № 26. – Ст. 218.

Статья посвящена исследованию определению круга основных экологических проблем и путей их преодоления в международных документах, их положения сравниваются с положениями украинского законодательства. Высказанные предложения по совершенствованию действующего законодательства Украины в этой сфере.

The article deals with identifying the range of key environmental problems and ways of solving them in the international documents, their provisions are compared with the provisions of Ukrainian legislation. Proposals for the improvement of legislation of Ukraine in this issue are suggested.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2014